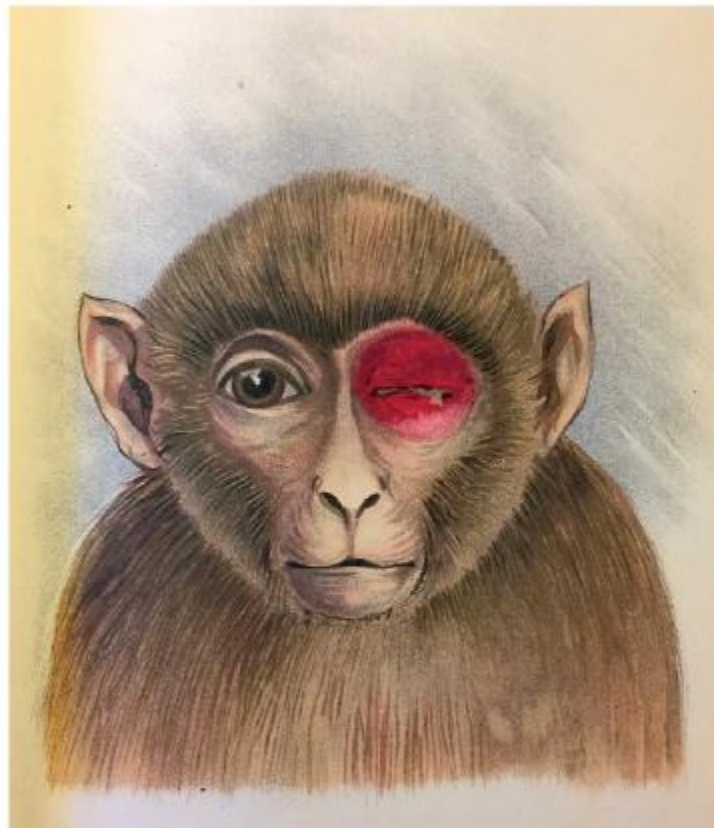

Särtryck: L-E Appelgren, Ett ståndkäril från Boskapsapoteket, vars innehåll luktade illa!

Uppsala
Medicinhistoriska
Förenings
Årsskrift | 2026

Ett ståndkäril från Boskapsapoteket, vars innehåll luktade illa!

Lars-Erik Appelgren, HBIO, SLU, Uppsala

Boskapsapoteket är ett apotek som är kopplat till Veterinärmuseet i Skara. Det hyser bland annat ett flertal vackra ståndkäril från sent 1700-tal. Bland dem finns ståndkärlet på bilden.(Fig 1). Det har följande etikett: PIL. FOETID. SUCCIN., vilket tolkas som *Pilula foetida succinata*. Detta kan översättas: Dyvelsträckpiller med bärstenssyra. I den första Svenska farmakopén kallas de i översättningen ”stinkande piller”.

Deras sammansättning var följande enligt den första Svenska farmakopén (1):

Dyvelsträck [*Asa foetida*] 1,5 drakma, [1 drakma - 3,7 gram], Bävergäll
1,5 drakma Bärstenssalt 0,5 drakma,
Hjorthornsolja 15 droppar. Blandas med så mycket
myrratinktur som erfordras för att göra en pillermassa.

De olika ingredienserna kan beskrivas på följande sätt:

Dyvelsträck

Dyvelsträck (dvs djävulsavföring) kommer från växten *Ferula Assa foetida* L, som växer framförallt i Asien. (Fig 2). Det är en flerårig ört som kan bli ända till 3 meter hög. Den består i flera år av bara blad och sedan skjuter en grov, ihålig stjälk upp med en stor gul blomma, som sätter frukt och sedan snabbt dör. Hela växten luktar illa (enligt vissa källor outhärdligt). Som apoteksvara bereds den från framför allt från växtens rot, som snittas varefter den vätska som sipprar ut samlas upp. Den stelnar strax och är ”knådbar” vid handvärme. I kyligt tillstånd är den hård och kan pulveriseras. Den förekom redan i svenska apotekstaxor från 1600-talet och i farmakopéerna

Fig. 1. Ståndkäril från Boskapsapoteket.
Foto: L-E Appelgren.

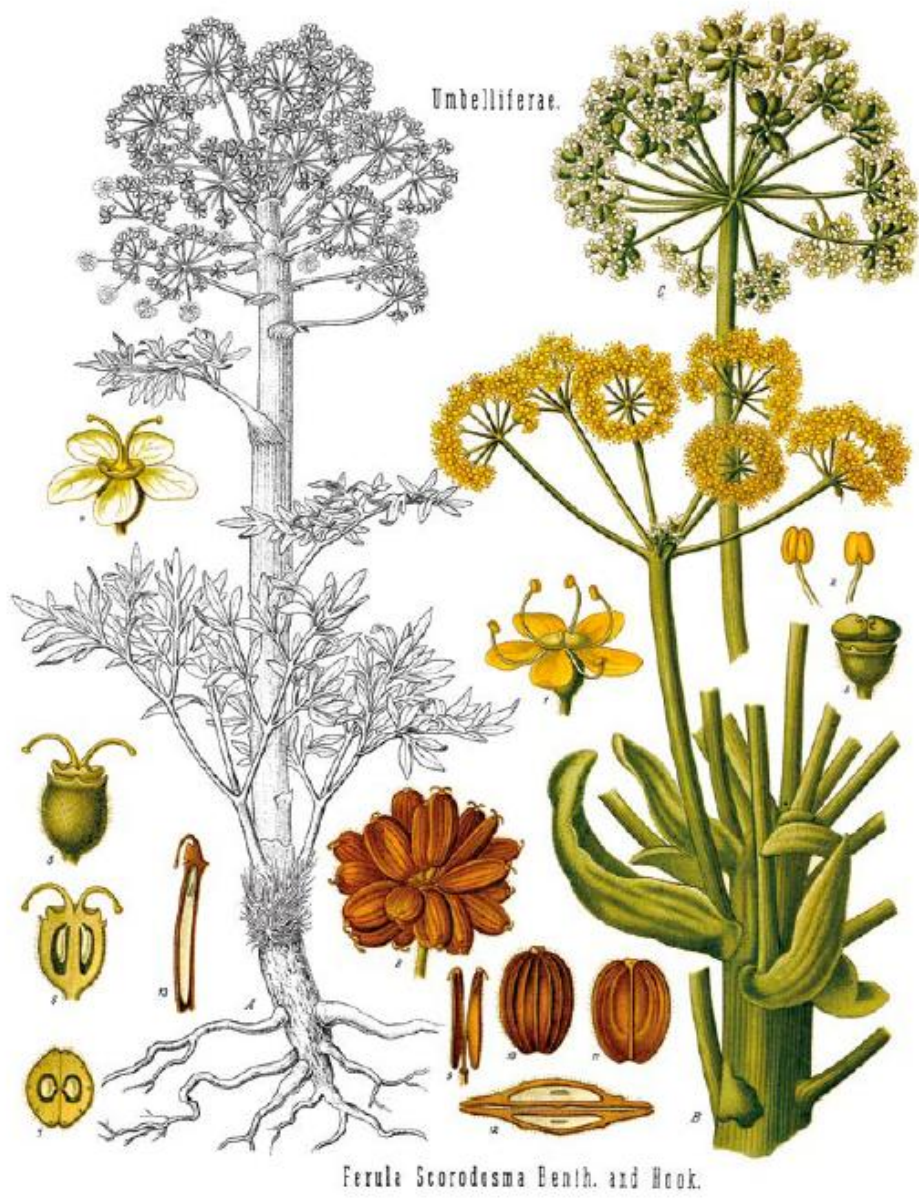

Fig 2.
Asafoetida (*Ferula asafoetida*) (Köhlers Medizinal-Pflanzen; 1887). Wikimedia.

I till IX (1775–1908). Den försvann ur svenska farmakopén 1925. I dag används den mest i matlagning utspädd med bönmjöl (2, 3). Indikationerna för dessa piller har varit många.

Veterinärmedicin

Peter Hernquist skrifter

Sjukdomsläran

I Peter Hernquists handskrift "Sjukdomslära – husdjurens inre sjukdomar" (4) rekommenderar han bland annat följande vid överdriven hunger hos hästar:

Vid överdriven hunger hos hästar (Brinnande Hundhunger, Fames Canina) rekommenderar Peter Hernquist följande bland annat:

Gum. Assae foetid. uns ij, Pulv. Rad. Gentian. rubr. uns viij - xij, Semin. carvi, Limatur. Martii alcoholisat. aa uns iij. M. f p. [Dyvelsträck 60 g, baggsötepulver 240-360 g, kummin, stötta järnfilspån lika delar 90 g]. Dr. Sr. Häraf strös en matsked på hafre.

När hästen lider av "Krampe, Stelhet af Bulimia [hets hunger]" föreslås följande beredning:

R. Pulv. Ass. foetid. uns j, Rad. Valerian. sylvestr., Fuligini splendentis aa uns jv, Extract. Gentian. rubr. q.s. ut f pil. N. viij. [Dyvelsträck 30 g, pilbark, sot lika delar 120 g, baggsöteextrakt erforderlig mängd till 8 piller]. ... Piller hwaraf ett gifwes hwarje timma.

Vid olika former av parasitangrepp rekommenderas följande recept:

R. Ass. foetid. uns ij, Camphor uns jj, Limatur. Mart. uns jjj, Sem. Cinae uns jv, Extr. Rad. Valerian. Sylv. q. s. ut f pil. No xvj. [Dyvelsträck 60 g, kamfer 15 g, järnfilspån 45 g, maskfrö 120 g, vänderotsextrakt i erforderlig mängd så att 16 piller kan göras] ...: Hwar 4de tim. ett piller kort för nymånad.

I samtliga recept har uns omtolkats till reell mängd i gram.

Zoopharmacologia

I handskriften "Zoopharmacologia" (5) beskriver Hernquist dyvelsträcken mycket noggrant.

"Ferula Assa foetida mångårig från Persien ur hwilken Rot flyter *Gummi resina*. Man gräfwet jorden från Roten öfra del som genomstynget och derur flyter en wätska, som torkas och föres till oss som en gul eller rödbrun *Gummi resina*, deri hwita, rödaktiga, köttlika korn, genomskinliga stycken, som är bäst och renaste, luktar lök, smaken bäsk, skarp bränner på tungan. ... Den renar, warmar, stärker, är krampstillande, drifwer wäder, är uplösande, nerfstyrkande, röthämmande, matskdödande, tuggad drar spotten fram. Den är länge warit brukad mot krampe och nerfsjukdomar, munläsa, fallande sjuka, i swaghet, slemmig mage, i körtelswulster, wädercolic, mot matskar, i synnerhet då de reta ryckningar, i kikhosta, giftiga bet och wäxtgift, i benrots och sår, Scrophler och körtelswulster, anten allen eller med mos af en fläder eller honung till piller eller upplöst i Aqua Chamomillae, Pimpinellae, Gentianae, Calmus, Absinthium, Renfanam Ammoniac, Myrrah, Kermes minerale, Hepar sulphuris,, grå Qwicksilfwer kalk, Cicuta, såpa etc. i pulfwer, Piller, electuarier eller upplöst eller i upmjukande, krampstillande Clistir i Hufwudsjuka, munläsa, äfwen insydd i linne att tugga på. På gamla sår upplöst i ättika till omslag på kalla swulster. Dermed rökes i Fänads Päst. ..."

Handskrift från sent 1200-tal

I en handskrift från slutet av 1200-talet (6) uppges dyvelsträck användas vid ett flertal lidanden, t ex mugg (tillsammans med bl a beck, myrraharts), rotsflegmon i en salva tillsammans med bl a vin och olja. I samband med s k korsförlamning på häst anges dyvelsträck verksamt tillsammans med bl a lagerbär, kummin och svavel i en salva.

Vid hosta ges det tillsammans med galläpplen, olivolja och hela ägg. När ett djur inte äter ges det tillsammans med bl a socker och diverse kryddor och i samband med buksvulster kan detsamma blandat med vin och talg gnidas in på svulsten. I en smörjelsesalva ingår dyvelsträck tillsammans med terebintbeck.

Svensk veterinärfarmakopé

I den tredje upplagan av Svensk veterinärfarmakopé (7) finns *Gummi resina asa foetida* upptagen.

Humanmedicin

Unicornis

I Apotekarsocietetens tidskrift Unicornis har Claes Jagensjö nyligen (2) skrivit om Dyvelsträck. Han beskriver där hur dyvelsträck använts av den assyriska kungen mot magsmärtor, såsom det skildrats på kilskriftstavlor. I Dioskorides verk *De Materia Medica* anges det verksamt mot struma, skallighet, tandvärk, lunginflammation, bronkit, menstruationsfrämjande och vid skorpionbett. I Norden har dess bruk skildrats av Henrik Harpestreng (död 1244) i hans Laege- og urtebog, där dess verkan mot fjärdedagsfrossan, hosta, skorv och heshet bland annat beskrivs. Vidare beskriver Jagensjö hur det använts inom folkmedicinen och i indisk matlagning.

Materia medica

I Linnés skrift *Materia medica* (8) beskrivs Ferulas användning sålunda: "VSVS: Hysteria, Tympanitis, Asthma, Sphacelus. Paronychia, Bubo." det vill säga "Användning: Hysteri, Tympanitits (trumhåleinflammation), Astma, Gangrän (brand, lokal nekros), inflammation i nagelfalsen, lymknute-inflammation i ljumsken."

Farmakopéer

Som nämnts tidigare fanns dyvelsträck med i de svenska farmakopéerna t o m 1924 då den X:e upplagan uteslutit drogen. Men i Medicinalstyrelsens samling av medicinska benämningar (MB) från 1937 finns fortfarande *Tinctura asae foetida*, kvar och även en rödfärgad variant. Från och med 1944 års MB är den borta också i MB (9).

Ljungdahls recepthandbok

I Ljungdahls väl kända Recepthandbok från 1953 (10) finns dyvelsträck fortfarande med! Det finns en *Tinctura asae foetidae* som anges verksamt vid

neuroser och hysteriska tillstånd. Men kommentaren ”Numera *nāstan* (min kursivering) ur bruk.” säger dock att den är på utgående!

Översiktsartikel om dyvelsträcks moderna användning

I en översiktsartikel (11) beskrivs dyvelsträck på följande sätt: Asafoetida är inte enbart använt som en kulinarisk krydda utan har traditionellt använts för att kurera olika sjukdomar såsom astma, gastrointestinala besvär, tarmparasiter etc. Det har vidkänts aktiviteter som verksamt mot svampar och mot diabetes. Även effekter mot inflammationer och antimutagena samt antivirala effekter har visats. En rad olika kemiska komponenter såsom sockerarter, kumariner och polysulfider har isolerats från växten. Lovande antivirala effekter har nyligen visats för vissa seskviterpen-kumariner.

Annan, udda användning av dyvelsträck

Enligt uppgifter i boken ”Bakom fiendens linjer - den första finska fjärrpatrullen på Karelska näset, sommaren 1941”, av Mikko Porvalis använde man dyvelsträck för att hindra spårhundarna att få upp vittring av fjärrpatrullerna (3).

Marodördroppar, *Liquor fuliginis foetidus*, kunde användas för personer, som ”maroderade”, det vill säga sade sig vara sjuka för att slippa tjänstgöring såsom beväringar. De aktuella dropparna framställdes av ”alkaliska sotdroppar” och dyvelsträck. Den urvidriga smaken fick fuskaren att snabbt förklara sig frisk för att slippa fortsatt medicinering.(2, 12)

I folkmedicinen

I Läkartidningen (13) beskriver G Norvenius hur ”Smörjekäringar” smorde barn mot engelska sjukan under mycket speciella förhållanden. Salvan skulle innehålla nio ingredienser och viktigast bland dem var vitlök och dyvelsträck och den fick sitta på barnet i nio dagar.

Matlagning

Som nämnts inledningsvis används dyvelsträck i matlagning. (Fig 3). Den ingår i Indien som krydda och går under namnet ”hing” på hindi. Den används istället för lök och vitlök eftersom dessa är förbjudna av religiösa och kulturella skäl. Hing används i maten och steks i het olja.

Smaken förändras på kryddan genom upphettningen och en framträdande

Fig. 3. Kryddan Asafoetida förekommer framförallt i indisk matlagning. Wikimedia.

Fig 4. Hjorthorn torrestillerades. Wikimedia.

umami-smak framträder. Den används i rätter med linser och bönor, både för smakens skull och för att den lär motverka flatulens. Vi träffar också på dyvelsträck i Lea & Perrins Worcestershire Sauce, där den ingår i den smakrika såsen. (2).

Övriga ingredienser i Dyvelsträckpillren

De övriga ingredienserna i den sammansatta beredningen har i detta sammanhang inte så stort intresse då deras bidrag till oangenäm lukt inte är ansevärt, med undantag av hjorthornsolja. En kort beskrivning av dem är ändå på sin plats.

Bävergäll

Jag har tidigare beskrivit bävergäll i min bok "Boskapsapoteket – Fanns det bot för sot" (14) och har skall endast kommenteras att den haft en användning vid kvickdrag, stelkramp, munläsa och urinstämning. Dess innehåll av salicin från gnagda pilstammar kan ge upphov till små mängder salicylsyra.

För övrigt används bävergäll i dag som tveksam brännsvinskrydda och kallas då för "Bäverhojt".

Bärnstenssalt

Jag har i en tidigare liten uppsats beskrivit bärnstenssyrans medicinska effekter (15) och de främsta indikationerna ansågs vara "styrka nerverna (vid hysteri), drifva väder". I det här sammanhanget sannolikt av underordnad betydelse.

Hjorthornsolja

Denna ingrediens kan förstärka luktrintrycket av dessa illaluktande piller. Oljan framställdes genom pyrolys [torrdestillation] av kvävehaltiga djurdelar (främst ben och horn). (Fig 4)

I farmakopéerna kallades själva hjorthornssaltet *Sal cornus cervi* och senare *Supercarbonas ammonicus pyroleosus*. Det ersattes senare av det renare handelspreparatet *Supercarbonas ammonicus*, ammoniumkarbonat. Hjorthornssalt nyttjades som ett stimulerande, nervretande medel. I Hernquists Zoopharmacologia (5) beskrivs den på följande sätt: ”Den stinkande oljan är mörk, illa, skarp, bitter, hetande, ouplöslig i vatn och till en del i Spiritus vini. Maskdödande. ... I februar är den skadlig. ... Det brukas i matskfulla sår, på kalla swulstr, hårdheter med fördelande salwa.”

I Linnés Materia medica (8) beskrivs användning av hjorthorn på följande sätt: VSVS: ... Diarrhoea, Dysenteria, Vermes? ... Dysuria, Scorbutus, Excoriatura. [Användning: Diarré, Dysenteri, Maskar? ... Svårighet att urinera, Skorbut, Avskavd hud.]

Ammoniumkarbonat i Ljungdahls recepthandbok (10)

Kallas också hjorthornssalt. Anges vara en blandning av ”växlande mängder ammoniumbikarbonat och ammoniumkarbaminat. ... Förr använt som exciterande medel bl.a. i luktsalt. Numera knappast i bruk i vårt land, möjligen någon gång som expectorans [upphostningsmedel] i mixturer.

Slutkommentar

Denna lilla flaskas innehåll i Boskapsapoteket hade troligen betydelse för Hernquist i hans behandlingar. Litet märkligt är dock att han finner dyvelsträck användbart oftast tillsammans med andra substanser men inte substansen som sådan. Effekten av dyvelsträck inom veterinärmedicinen i sammanhanget kan starkt ifrågasättas.

Effekten av *Asa foetidae* inom humanmedicinen kan också betvivlas. Men vissa ingående, isolerade substanser från Ferula-arter kan tänkas ha effekter vid t ex virusinfektioner (11). Ett är dock säkert – om det gamla japanska talesättet att ”medicin är mest verksam om den smakar och luktar illa” - så uppfyller dessa piller detta med råge.

Referenser

1. Pharmacopoea svecica, Översättning av G Göthberg, Apotekarsocieteten, Stockholm, 1997, 167.
2. Jagensjö, C. Ont skall meddyvelsträck fördrivas, Unicornis, Apotekarsocieteten sektion för farmaci- och läkemedelshistoria, nr 2, 2025, 4-6.
3. Wikipedia <https://sv.wikipedia.org/wiki/Dyvelstr%C3%A4ck>
4. Hernquist, P Sjukdomslära ... tolkad av Dyrendahl, I "Sjukdomslära – husdjurens inre sjukdomar. Kungl Skogs- och Lantbruksakademien, Stockholm 1996, 1-309.
5. Hernquist, P Zoopharmacologia, handskrift HS059, Veterinärmuseet, Skara, 1803-1805 (?).
6. Dum-Tragut, J. Kilikische Heilkunst für Pferde. Das Vermächtnis der Armenier. Olms, 2005, 1-320.
7. Svensk veterinärfarmakopé, 3:e uppl., 1880, Stockholm, s. 55.
8. Linne, C. v. Materia medica. 1749, Stockholm, Laurentii Salvii.3.
9. MB: Samling av benämningar ..., Kgl Med styrelsen, Stockholm, 1937 och 1944.
10. Ljungdahl, M. Recepthandbok, Gleerups, Malmö, 1953
11. Iranshahy, M och Iranshahi, M. Traditional uses, phytochemistry and pharmacology of asafoetida (Ferula assa-foetida oleo-gum-resin) - A review. Journal of Ethnopharmacology, 134, 2011, 1–10. <https://sv.wikipedia.org/wiki/Marod%C3%B6droppar>
12. Norvenius, S G. Rakit, engelska sjukan, riset eller horeskärven. Gammal sjukdom med ny aktualitet i Sverige. Läkartidningen vol 94, nr 3, 1997, 124.
13. Appelgren, L-E. Boskapsapoteket – Fanns det bot för sot? Utgiven i egen regi. Uppsala, 2020, 74-75.
14. Appelgren, L-E. Tinctura succini – ett extrakt från bärnsten på Boskapsapoteket. En medicinhistorisk exposé. Uppsala medicinhistoriska förenings årsskrift, 2020, 82-97.

---ooo0ooo---